

M. Takács Péter¹

Könyvismertetés Halmai Péter Mélyintegráció – A Gazdasági és Monetáris Unió ökonómiája című könyvéről²

Az európai integráció, annak jelenlegi szakasza, a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) a regionális rendszerek mindmáig egyedi, *kivételesen mély* és széles formája. A GMU-t feldolgozó írások jellemzően a rendszer pénzügyi oldalát tárgyalják, igen gyakran technikai szinten. Ez valóban fontos, nem nélkülözhető megközelítés. Ám abból szükségképpen kimaradnak lényeges, alapvető mélyebb összefüggések. A GMU a szélesebb integrációs folyamatba is beillesztést igényel. Az integrációelmélet reálgazdasági összefüggései is megkerülhetetlenek. Az integrációs folyamatokat a legkorszerűbb kereskedelemelméleti és növekedésméleti kontextusba illesztve szükséges elemezni.

E kivételesen bonyolult feladatra vállalkozott Halmai Péter közgazdász professzor, a témakör nemzetközileg is elismert művelője. A kötet innovatív megközelítését már a címben szereplő, korábban senki által nem alkalmazott lakonikus kategória, a „mély-integráció” középpontba állítása is jellemezheti.

A kötet újszerű értelmezési keretrendszerének kiindulópontja a kereskedelmi integráció. A kereskedelemelmélet a hagyományos (a konvencionális határintézkedésekre irányuló) regionális konstrukciók meghaladásaként „mély” (*kereskedelmi*) integrációnak tekinti a szabályozási konvergenciát (s esetleg további „mély” elemeket) is tartalmazó új generációs regionális megállapodásokat. E mélyebb kapcsolatok hátterét az új kereskedelmi elméletek tartalmazzák. Azok az európai integráció tekintetében is releváns tényezőket foglalnak magukban.

A *mélység az európai integráció tekintetében is döntő jelentőségű dimenzió*. Egyrészt kifejezi a leginkább előrehaladott regionális integráció elért szintjét (állapotát). Másrészt jelzi a folyamat irányát: a mélyülő, egyre szorosabb integrációt mint fejlődési irányzatot.

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Közigazgatás-Tudományi Doktori Iskola; doktori hallgató, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtudományi Doktori Iskola; hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, e-mail: eltetaki@vipmail.hu

² HALMAI 2020a. A mű alapját képező átfogó koncepció legutóbbi, tömör összefoglalása: HALMAI 2024c.

A mély (regionális³) integráció (a kötetben: *mélyintegráció*) rendszerként, konceptuális keretként történő értelmezése lényeges hozzájárulást ígér az átfogó elméletalkotáshoz.

A mű célja a *mélyintegráció fő tartalmi jellemzőinek és rendszersajátosságainak a feltárása*. Alapvető fontosságú kérdések: Melyek a mélyintegrációt megalapozó gazdasági mechanizmusok? Hogyan működnek azok? Melyek e mechanizmusok meghatározó tényezői?

Az „ökonómia” az alcímbe a problémakör rendszerezett közgazdaságtani, sok esetben pedig politikai gazdaságtani interpretációját jelzi.

A kötet rendkívül következetes, zárt logikai rendszere elmélyült elemzés bázisán csak a 144. oldalon jut el a mélyintegráció fogalmához, illetve átfogó rendszerezés révén annak rendszeréhez. Átfogó és mélyreható, az integráció reálgazdasági összefüggéseit is feltáró és rendszerező analízis (9–82. o.) vezet el a mélyintegráció koncepciójának kifejtéséhez (83–153. o.).

Az integráció közgazdasági hatásmechanizmusai: a gazdasági nyitottság és a termelékenység növekedése

Az integráció leépíti a gazdasági-társadalmi(-politikai) akadályokat, de elsődleges, közvetlen hatást a gazdaságban gyakorol. A kötet mély gazdasági analízis, ökonometriai elemzések révén tárja fel az integráció közgazdasági hatásmechanizmusait. A tagállamokat az EU-tagság jelentős jóléti előnyökhöz juttatja. A belső piac megszüntetése, a kereskedelmi akadályok leküzdése révén a kis, nyitott gazdaságok (köztük hazánk) tesznek szert a legnagyobb jóléti nyereségre. Az integrációban a külgazdasági nyitottság foka megemelkedik, illetve tovább növekedik. (Aláhúzást igényel: éppen a legkisebb tagállamok a legnyitottabbak a mélyintegráció rendszerében.) Halmai Richard Baldwin integrációs bónuszról szóló elméletét⁴ egészíti ki, és meg is haladja. Az integrációs bónusz (pontosabban: bonum) a nem integrált szinthez képest egyfajta pótlólagos növekedést,⁵ gazdasági többletet eredményez a tagállamok számára. Az integrációs bónusz alapvető tényezője a növekvő kereskedelem, egyben növekvő nyitottság. Mindez magasabb kibocsátási szintet eredményez az EU-tagság fennállása, mint annak hiánya esetén.

A kötet a mechanizmus alábbi, egymásra épülő és rendszerszerűen összekapcsolódó tényezőit tekinti meghatározónak:

- statikus gazdasági hatások, például csökkenő, majd fokozatosan megszűnő kereskedelmi akadályok a vámunió belül;

³ A kötet a regionális integráció leginkább előrehaladott rendszerét tárgyalja, mindvégig beleillesztve azt a globális integráció rendszerébe. A szerző a kötet közzététele óta eltelt időszakban megjelent műveiben a globális integrációról s annak jelenlegi kihívásairól is átfogó koncepciót fejtett ki. Lásd HALMAI 2023b, 2024b, 2025.

⁴ BALDWIN 1989.

⁵ Halmai Péter egész közgazdaságtudományi munkásságának egyik meghatározó dimenziója a növekedési elmélet, illetve annak összekapcsolása az integrációelmélettel. Lásd HALMAI 2007, 2011, 2014, 2015a, 2023c, d, e, illetve ELEKES–HALMAI 2013a, 2019; HALMAI–VÁSÁRY 2010a.

- dinamikus hatások: a termelékenység növekedése, az azt előmozdító tovagyrúzések (spilloverek), az innováció erősödése és terjedése;
- az egyre intenzívebb versenyközeg növekvő tőke- és tudástőke-akkumulációt vált ki;
- az integrációs szinergia – az elemzés alapvető kategóriája – e hatások egymást erősítő hatásmechanizmusaként működik.

Halmai elméletében az integráció a rendszerre szerveződést jelenti, amelynek során a növekvő endogén kölcsönös függőség bázisán a regionális együttműködésben érdekelt tagállamok késznek mutatkoznak nemzetek feletti struktúrák⁶ kialakítására. Előbbiek révén erősödhet konvergenciájuk⁷ és rezilienciájuk, e dimenziókban csökkenhetnek eltéréseik. A tagállamok tehát saját elhatározásukból döntenek úgy, hogy hatásköreik egy részét a továbbiakban nem önállóan, hanem együttesen gyakorolják. E döntés a kötet gondolatmenete alapján arra vezethető vissza, hogy az integráció olyan intézményesített hatékonyságjavító megoldás, amely erősítheti a gazdasági növekedést, azaz végső soron emeli a résztvevők jólétét. Így jutnak a kötetben kitüntetett szerephez az integráció „különböző, egymástól eltérő jelenségeket”⁸ felölelő, „az erőforrások áramlásával összefüggő”⁹ dinamikus hatásai. Ekképpen köti Halmai az európai integráció folyamatát a gazdasági növekedési elméletekhez, hangsúlyozva, hogy az integráció a növekedés klasszikus forrásai (a munkaerő állománya és a fizikai tőke) mellett támogatja az emberi és a tudástőke gyarapodását is.¹⁰ Az integráció nem egyszerűen nagyobb piacot jelöl, hanem egyúttal a verseny intenzitásának fokozódását vetíti előre.¹¹ Az ágazaton belüli kereskedelem több szempontú értékelése is helyet kap itt, jelezve például, hogy a monetáris integráció a gazdasági ciklusok szinkronitásának erősítésével a szimmetrikus sokkok irányába terel(het)te a GMU-t. A tagság hosszú távú pozitív hatásai nem egységesen, hanem aszimmetrikus módon gyakorolnak hatást a tagállami teljesítményekre.¹²

Ez a mélyülés kihat az államrezon egészére. Halmai elméletében felértékelődik a tagsághoz tartozás (EU) vagy a „nem tagság” közötti dichotómia kérdése. A tagság révén gazdasági bónuszt (gazdasági előnyt) realizálhat, míg a dezintegráció (akár az integráció fokának gyengülése is) gazdasági damnumot (veszteséget) eredményezhet.

Mélyintegráció, az elemzési keretrendszer központi kategóriája

A kötet központi kategóriáját, a mélyintegrációt a szerző a kereskedelemelméletekből bontja ki. Azokat az új generációs regionális együttműködési megállapodásokat

⁶ Utóbbiak kiépítésének szükségszerű attribútuma a tagállamok részéről történő kompetenciaátruházás. Lásd HALMAI 2013, 2020.

⁷ Az EU-n belüli konvergenciafolyamatokról lásd HALMAI 2009, 2014, 2019a, 2019b, HALMAI–VÁSÁRY 2010b, 2012.

⁸ HALMAI 2020a: 34.

⁹ HALMAI 2020a: 40.

¹⁰ HALMAI 2020a: 50.

¹¹ HALMAI 2020a: 65.

¹² HALMAI 2020a: 56.

és formákat sorolja azok körébe, amelyek – meghaladva a hagyományos konstrukciókat – szabályozási konvergenciát is magukban foglalnak. E viszonylatban a konvergencia azonban nem abszolút értelemben használatos: nem valamiféle konkrét, jól és egészében definiált végcél felé való közelítést jelöl. A szabályozási konvergencia iránya, tartalma és mélysége annak megfelelően változik és értelmeződik újra, ahogyan a regionális együttműködést felvállaló felek (ideértve a tagállami kormányzatokat, a szupranacionális intézményeket, de akár az ezek legitimációját biztosító szélesebb tömegeket is) preferenciája – adott külső korlátok mellett – módosul. A mélyintegráció nem egyszerűen mélyülés, sokkal inkább annak leképeződése, ahogyan a folyamatban részt vevő szereplők a kölcsönös egymásra hatások révén előreviszik az együttműködést, átlépve a korábbi korlátokon, valamint újra és újra kijelölve az együttműködés bővülő és mélyülő határait, miközben erősítik az együttműködést lehetővé tévő kapacitásaikat, s az arra vonatkozó ismereteiket, kölcsönös tudásukat is. Így válik a mélység és a homogenitás a mélyintegráció értelmezési keretrendszerének két lényegi dimenziójává.¹³ A szerző hangsúlyozza továbbá: „az európai integráció mindenekelőtt gazdasági integráció”.¹⁴

A „*sekély*” kereskedelmi integráció kézenfekvő példája a szabadkereskedelmi megállapodás, míg a „*mély*” kereskedelmi integráció (amely nem jelent feltétlenül mélyintegrációt szűkebb értelemben) lényegében a vámunióban valósulhat meg. Előbbiektől eltérően a mély regionális integráció (a kötet által bevezetett új kategóriával kifejezve: a mélyintegráció) rendszere előbbiektől jóval komplexebb tartalmat hordoz. A *mélyintegráció* a belső piac, a gazdasági unió és a teljes gazdasági integráció Balassától eredeztethető integrációs lépcsőit egyaránt átfogó kategória.

A mélyintegráció rendszerébe a legfejlettebb integrációs vívmányokat tartalmazó magintegráció (lényegében az euróövezet), illetve e maghoz képest értelmezett perifériaintegráció (az euróövezeten kívüli tagállami integráció) tartoznak. A differenciált integráció¹⁵ alkotórészei pedig a már jelzett perifériaintegráció, illetve a mélyintegráción kívül elhelyezkedő szelektív integráció (például a belső piacon részt vevő, ám EU-tagsággal nem rendelkező államok).¹⁶

A szerző nagy igényű, átfogó művében az integrációelméletek átfogó újragondolására, egyidejűleg közgazdaságtani tartalmuk teljes újrendszerezésére vállalkozott. Radikálisan újszerű elemzési eszközrendszere a mélyintegráció mint új fogalom körül épül fel. „A mélyintegráció »az egyre szorosabb« magintegráción nyugvó rendszer sajátosságait összefoglaló kategória. A »mélyintegráció« tehát nem egyszerűen »mér« és leír, hanem normatív tartalommal is rendelkezik. Utóbbi »az egyre szorosabb« magintegráció további mélyítésének és kiterjedésének igénye.”¹⁷ A mélyintegráció olyan létező organizmus, amelynek konkrét megjelenési formái például az egységes piac, a közös valuta, a bankunió, a gazdaságpolitikai koordináció stb. A neofunkcionalista felfogással

¹³ HALMAI 2020a: 13.

¹⁴ HALMAI 2020a: 19.

¹⁵ A differenciált integráció elméletének első hazai, közgazdaságtudományi területen történő alkalmazása HALMAI 2019b alapvető művében történt, amelynek a bemutatott kötet jelentős továbbfejlesztését tartalmazza.

¹⁶ Lásd erről bővebben HALMAI 2020a: 357. 11.2. ábra.

¹⁷ Magintegráción érteve az integráció legmélyebb formáját megjelenítő vívmányok összességét – ide véve azon vívmányokat is, amelyek nem részei az uniós jognak. HALMAI 2020a: 144.

rokonítható a szerző azon tétele, hogy a már létező, ezen együttműködési formákra szerveződött mélyintegráció egyben ki is váltja a további mélyülést, nemcsak előrelendítve az integrációt,¹⁸ hanem voltaképpen visszafordíthatatlanná téve azt¹⁹ – még ha bizonyos tagállamok ki is maradnak egynemű közösségi vívmányok köréből.

A szerző a nyitott gazdaságok makroökonómiaja keretei között, főként a Mundell–Fleming-modellt felhasználva jut el a lehetetlen hármasság elvéhez,²⁰ amely – mint Halmai fogalmaz – „központi jelentőségű az európai integrációs folyamatban”.²¹ Az európai integráció esetében (szabad tőkeáramlás, illetve rögzített árfolyamok megléte) ez gyakorlatilag a tagállami monetáris politika autonómiájának feladását jelenti, legalábbis az euróövezetben. Alapvető kérdés: optimális valutaövezet-e az euróövezet? Nem önmagában a nemleges válasz tekinthető itt újnak (hiszen a munkaerő korlátozott mobilitása vagy a költségvetési transzferek elégtelensége régóta felismert hiányossága a GMU-nak), hanem annak provokatív felvetése, hogy vajon azzá válhat-e. A szerző nem foglal ugyan egyértelműen állást e kérdésben, de világossá teszi: a válasz leginkább politikai akarat függvénye, ugyanis nem az adottságok vagy az eszközök esetleges hiánya jelent akadályt, hanem a politikai elszánás hiánya.

A GMU és a válság

A 2008-ban kitört pénzügyi és gazdasági válság felkészületlenül érte az Európai Unió gazdaságát. A krízis időszakában jelentősen megerősödött a gazdaságpolitikai koordináció a GMU-n belül. A válságot megelőző egyensúlyhiányok, strukturális hiányosságok és a válság utóhatásainak leküzdése érdekében, valamint a beruházások élénkítése és a középtávú növekedési potenciál újjáépítése céljából ezek az uniós szintű közös szabályok, eljárások és intézmények központi szerepet játszanak. A korábbi gazdaságpolitikai koordinációs mechanizmusok elégtelennek bizonyultak a válságutóhatások kezeléséhez és a stabil intézményrendszeri működés fenntartásához. Ezért a válságfolyamatok hatására folyamatos intézményi reformok indultak meg, amelyek részben a Stabilitási és Növekedési Paktumot kívánták korszerűsíteni. A reformlépések azonban a tagállamok részleges vagy többségi ellenállásával szembesültek, így ratifikálásuk féloldalassá vált.

A kötet a válság hatására fogant, az európai gazdasági kormányzás előkészítését célzó reformlépéseket rendkívül mélyrehatóan elemzi. A 2008–2009. évi globális pénz- és tőkepiaci válság bizonyos következményeire az Európai Unió intézményrendszerének is reagálnia kellett. Mindezek az EU gazdaságpolitikai koordinációs rendszerét is folyamatos reformkényszer alatt tartották. A nagy pénzügyi és gazdasági válság, valamint az euróövezet válsága (szuverén adósságválság) miatt a GMU-t a tagállamok megerősítették. 2010-ben a tagállamok támogatását célzó ideiglenes mechanizmust hoztak létre, amelyet 2013-tól az állandó európai stabilitási mechanizmus váltott fel. Az azonnali válságkezelő mechanizmusok kiépítése mellett elkerülhetetlenné vált a tagállamok fiskális

¹⁸ HALMAI 2020a: 145.

¹⁹ HALMAI 2020a: 153.

²⁰ A tétel azt mondja ki, hogy az árfolyamok rögzítettsége, a jegybanki politika autonómiája és a tőkeletes tőkemozgás megvalósítása egyszerre, egy időben nem lehetséges. MUNDELL 1968.

²¹ HALMAI 2020a: 168.

figyelmét, a gazdaságpolitikai kooperáció erősítését és a fiskális szabályok harmonizációját szolgáló reformjavaslatok folyamatos, lépésről lépésre történő megvalósítása. A rapid válságkezelést szisztematikus reformok követték. Ugyanakkor a szerző rámutat: a válság enyhülésével a reformlendület alábbhagyott, a gazdaságpolitikai koordinációs rendszer megváltoztatása pedig eddig csak részeredményeket hozott.

Többsebességes integráció

A Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) rendszerében definitív módon lehetséges a többsebességű integráció. A konvergenciakritériumokat nem teljesítő tagállamok tartósan kimaradnak az euróövezetből. Ugyanakkor a kimaradási (*opt out*) klauzula révén az Egyesült Királyság és Dánia önállóan dönthettek az egységes valutához való csatlakozásról. A konstrukció többsebességes: a legszorosabb integráció (s egyben a legnagyobb mértékű hatáskör-átruházás) a magövezetben valósulhat meg. Az abban részt nem vevő tagállamok alacsonyabb integrációs fokozatban kapcsolódnak. Ugyanakkor egyes tagállamokban soha nem látott mértékben erősödtek fel az euroszeptikus törekvésekkel jellemezhető politikai erők. A nagy magországok nem meglepő módon vetik fel a differenciált integráció lehetőségét. A brexit után is 27, igen differenciált helyzettel s eltérő preferenciákkal jellemezhető tagállam alkotja az uniót. A többsebességű konstrukció nem igényli az alapszerződések módosítását. Abban egységes marad a 27 tagú EU, miközben azok a tagállamok, amelyek többet szeretnének, lehetőséget kapnak együttműködésük elmélyítésére. A szorosabb integrációból kimaradó tagállamok fenntartásokat fogalmazhatnak meg. Ugyanakkor azokban az országokban, amelyek többet szeretnének elérni, csökkenhet az elvárások és az eredmények közötti távolság. A differenciált (vagy többsebességű) integráció már ma is létező realitás, amelynek a jövőben bővíthet a szerepe. Nagyban összefügg azzal, hogy milyen mértékű integrációra vállalkoznak a tagállamok. Ha meghatározott területen valamennyien vállalják a mélyebb integrációt, akkor nem lesz szükség differenciált konstrukcióra. Ha pedig valamely területen eltér a tagállamok álláspontja e tekintetben, eltérő tagállami integrációs modellek alakulhatnak ki. Ám a megerősített (szorosabb) együttműködésnek nyitva kell állnia a többi tagállam számára is. Ez a döntő feltétele annak, hogy ne alakuljon ki első-, második- vagy esetleg harmadosztály az EU-tagságban.

A GMU „fenntarthatatlan egyensúlya”

A szerző álláspontja szerint a GMU jelenleg funkcionáló rendszere fenntarthatatlan egyensúlyon nyugszik. Annak fő jellemzői: a pénzügyi unió tökéletlen jellege (a bankunió és a tőkepiaci unió hiánya) s a fiskális stabilizációs funkció hiánya. E konstrukció központi fiskális stabilizációs mechanizmusokkal való összekapcsolásának hiánya következtében az euróövezet egészében a megfelelő fiskális helyzet elérése, egyidejűleg a fiskális erőfeszítés optimális szétosztása nagy nehézségekbe ütközik. E kombináció a monetáris politika stabilizációs célokkal történő túlterheléséhez vezet. Alkalmatlan politikai mix alakulhat ki, különösen a politikai kamatláb nulla alsó határa közelében.

Annak egyensúlya még inkább ingadozó. Több tagállam esetében a magas államadósság és a nem kielégítő reformok sebezhetőséget eredményeznek. Mindez fékezi az országokon belüli és azok közötti alkalmazkodást. Ráadásul az elmúlt években mindezt „ultima ratio” döntések eredményeként érték el. Gyakran részleges megállapodások keretében, amelyeket nem mindegyik oldal tekintett a sajátjának.

Az eddigi viták során jellemzően két megközelítés jelent meg. Azok eltérő álláspontot foglaltak el a szolidaritás és a felelősség közötti kölcsönhatás, a kockázatmegosztás és a kockázatsökkentés témaköreiről.²² Az egyik tábor a „Maastrichthoz történő viszszatérést” igényli. Annak keretében a szabályokon alapuló fiskális rendszer szigorú alkalmazását, beleértve annak szankcióit, a „nincs kiségités” alapelve ismételt megerősítését és a kockázatsökkentés súlypontját hangsúlyozzák. A másik tábor jobb, nagyobb körütekintéssel alkalmazható szabályok, egyben – mind magán, mind kormányzati szinten – közös kockázatmegosztó eszközök bevezetését tekinti döntőnek. A szolidaritás és a felelősség valójában ugyanazon érme két oldala, húzza alá Halmai. Kiegyensúlyozott megállapodás keretében azokat elvileg egyidejűleg lehetne megvalósítani. Következésképpen a jelzett két vélemény új szintézise révén nyílhat mód az érdemi előrehaladásra. Megfelelő kockázatmegosztási rendszer nélküli kockázatsökkentés – pénzügyi területen – nagy valószínűséggel a piaci instabilitás magasabb kockázatát eredményezheti. Megfordítva: kockázatmegosztás hatékony kockázatsökkentő stratégia nélkül erkölcsi kockázattal jár, és végeredményében növelheti a kockázatot.

Nagy biztonsággal vezeti végig az érdeklődő olvasót e területeken, tankönyvi pontossággal és részletezettséggel elemezve a GMU legfontosabb építőköveit. A GMU egyben az a terület is, ahol a mélyintegráció két dimenzióját, a mélységet és a homogenitást tesztelni lehet, hiszen – mint a 4. fejezet azt világossá teszi – a közös valuta melletti elköteleződés önmagában is mind szorosabbra fűzi az integrációt, növelve a kilépés költségeit, valamint – az előbbivel összefüggésben – felértékeli a feltételeességet az EU-ban, aláhúzza a GMU-tagság klubjóságjellegét.

Ha a divergencia a közös monetáris politika egyik alapproblémája, akkor a fiskális politika esetében ez maga a probléma. Ám a megoldás (a fiskális föderalizmus megvalósítása) korántsem ellentmondásmentes feladat. Hiába lángolnak fel róla viták válságok idején, Halmai úgy látja, hogy „a szuverenitás további átadását annak szorgalmazói nem feltétlenül tudják eléggé nyomós érvekkel alátámasztani”.²³ A költségvetési politika nem egyszerűen az aszimmetrikus sokkokra adott válaszok adekvát eszköze, hanem egyszersmind „a nemzeti szuverenitás ügye” is.²⁴ A mélyintegráció fogalma ugyanis definíciószerűen feltételezi az implicit, azaz reálgazdasági homogenitást.

Hasonlóan az előző két fejezethez, itt is nagy teret kap a legutóbbi gazdasági válság okainak és következményeinek elemzése. Halmai három fő csatornát azonosít, amelyek révén a válság hatást gyakorolt az Unióra. Ezek: a pénzügyi rendszer, a keresletet befolyásoló bizalmi és jóléti hatások, valamint a nemzetközi kereskedelem. A kilábalást is ezekhez köti, többszörösen aláhúzza, hogy a sebezhetőség eltérő foka miatt a tagállami kilábalások is erőteljes eltérést mutattak. Mindez nyilván szorosan

²² BRUNNERMEIER–JAMES–LANDAU 2016.

²³ HALMAI 2020a: 237.

²⁴ HALMAI 2020a: 250.

összefügg azzal, hogy a szerkezeti problémák hátterében a tagállamok közötti jövedelemáramlási egyensúlytalanságok állnak, ami a fizetésimérleg-egyenlegek alakulásában érhető tetten. A homogenizálódás a gyakorlatban a konvergencia érvényesülését jelenti (feltételezi). A konvergencia szükségességét többnyire evidenciaként kezelik az európai integrációt taglaló művek. Halmai azonban rávilágít, hogy a konvergencia jelensége nem magától értetődő folyamat. A valutaövezeti tagság indukálta endogén folyamatok lényeges hatást gyakorolnak a konvergenciára (vagy éppen a divergencia). Halmai meggyőzően húzza alá: a konvergencia elméletének és gyakorlatának megértése nélkül az integrációt lassító, korlátozó tényezők feltárására sem nyílna mód.

A GMU-reform²⁵ lehetséges fő iránya

A gazdasági reziliencia fogalmának bevezetése (8. fejezet) és e fogalomnak a GMU-ra való illesztése (9. fejezet) teszi teljessé a mélyintegráció fogalmi rendszerének megalkotását. „A reziliencia általános értelemben rugalmas ellenálló képesség. Annak révén valamely rendszer megőrizheti koherenciáját.”²⁶ A gazdaság kontextusában a sokkoknak való ellenállás képességét, valamint a potenciális kibocsátás szintjére való visszatérés képességét jelöli. A gazdaságpolitika esetében tehát a konvergencia és a szerkezeti reform²⁷ annak igényét is jelenti, hogy az érintett gazdaságok képesek legyenek növelni ellenálló képességüket. A rezilienciaépítés ugyanis nemcsak, hogy tagállamról tagállamra változik (hiszen sebezhetőségük foka és milyensége is eltérő), de valójában éppen annak a gondolatnak a meghaladását rögzíti, hogy a cél pusztán a sokkot megelőző időszak eredményeihez való visszatérés volna. A sokk maga ugyanis olyannyira meghatározó módon formálja újjá a növekedés feltételeit, hogy a gazdasági szereplőknek komoly erőfeszítéseket kell tenniük ahhoz, hogy megfelelő módon legyenek képesek alkalmazkodni, reagálni.

A GMU esetében mindez az egységes piac mélyítésében, hatékonyabbá tételében ölt testet – ezért is szentel a kötet egy teljes alfejezetet a meglévő akadályok azonosításának. Amennyiben a kötet központi kategóriáját, a mélyintegrációt nemcsak fogalomként, hanem – mint a zárófejezetből egyértelművé is válik – paradigmaként is értelmezzük, akkor ez a fejezet e paradigma (vagy kutatási program) egyik legfontosabbja, hiszen számos olyan új fogalmat vezet be a gazdasági integráció elemzésébe, amelyek korábban (és jó esetben) szinte kizárólag az optimális valutaövezetek elméletének közvetítésével nyerhettek polgárjogot az európai tanulmányokban. A reziliencia mellett így válik meghatározóvá az integrációkutatásban az inkluzív növekedés, a sebezhetőség, az abszorpció kapacitás, a kilábalási képesség stb. Halmai tehát a szó legjobb értelmében helyezi vissza az integrációs tanulmányokat a közgazdaság-tudomány főáramába.²⁸ A fejezet alcíme is erre utal: Reziliens euróövezet felé. Utóbbit a szerző a későbbiekben „teljes és valódi” GMU-nak, GMU 2.0-nak nevezi.

²⁵ E reformfolyamatok fő területeiről lásd HALMAI 2018b, 2020b, 2020e, 2021a, b, c, 2022b.

²⁶ HALMAI 2020a: 305.

²⁷ A strukturális reformokról lásd pl. HALMAI 2006, 2015b, 2024a.

²⁸ Lásd BENCZES 2021.

A teljes és valódi GMU kiépítésének igénye erősítheti az euróövezeti tagállamok (különösen azok kemény magja) egyes szuverenitáselemeinek további összpontosítását, a szuverenitás együttes, hatékonyabb gyakorlásának igényét. A GMU jelzett fejlődési irányainak kibontakozása folyamatában az európai integráció meghatározó színterét az euróövezet, s különösen annak magtérsege képezi. A többi tagállam jelentősége és befolyása pedig mindebben jelentősen mérsékeltebb. Egyes fejlett tagállamok e több sebességgel jellemezhető rendszerben képesek lehetnek saját érdekeiket szolgáló konstrukciók érvényesítésére. Ám az eurórendszerből – mint centrumból – tartósan kimaradó perifériaállamok egyúttal az európai konvergenciamechanizmusból is kiszorulhatnak. A teljes gazdasági unió, az európai gazdasági kormányzás kiépülése valódi esélyt kínál az európai gazdaság problémáinak megoldására, egyúttal a teljes európai integrációs folyamat dinamizálására. Mindennek előfeltétele a hatáskörök újraszabályozása, s ahol szükséges, az érintett tagállamok érdekein és önálló döntésén alapuló további kompetenciáttranszfer. A globalizáció körülményei között az európai magövezetből való kimaradás szükségképpen a perifériára szorulás veszélyét hordozza.

Az elemzés két adottsággal operál: nagy fokú tagállami heterogenitással, ami nagymértékű egymásrautaltsággal párosul. Ebből pedig arra a következtetésre jut, hogy egyfelől az integrációs folyamatok a kompetenciáttranszfer „eddigieknél magasabb fokát, egyúttal az adott ügyekben az európai szintű közös felelősség erősítését feltételezik”.²⁹ A szerző tudomásul veszi a tényt, hogy nem minden tagállam kíván osztozni az elköteleződés ilyen kivételesen magas szintjében, vagyis az integráció a mélyülés mellett többsebességgé is válik.

A differenciált integráció közgazdaságtani elmélete

A differenciált integráció (másként: többsebességű Európa, változó geometriák, á la carte Európa) integrációs folyamat, amelyben a tagállamok specifikus csoportja nincs alárendelve a többiekkel azonos uniós szabályoknak. A megkülönböztetés (differenciálás) lehet hosszú, közép-, illetve rövid távú. Hatással van az Európai Unió joganyagának elsődleges vagy másodlagos szintjére. A differenciálás eszközt jelenthet az EU-tagállamok között fennálló heterogenitások menedzselésére. Előbbiek révén egyfelől legyőzhető lehet a patthelyzet az integrációs folyamatban. Ám mindez egyúttal dezintegrációs, illetve felbomlási trendek kiváltásához is vezethet. A differenciált integráció lehetőséget nyújt az EU-tagállamok heterogenitásának a kezelésére, egyes szuverén jogok európai szintű összpontosítása révén. A differenciált integrációban a tagállamok specifikus csoportja nincs alávetve a többi tagállamra vonatkozó egyes szabályoknak. A differenciált integráció a konszolidációt szolgálja az Európai Unió mélyülésének és bővülésének körülményei között. Ez hatékony eszköznek bizonyult az európai diverzitás menedzsmentjében. Ha valamely tagállam esetében az euróövezet elhagyása – vagy éppen a brexit – kerül napirendre, akkor azok már az elért integrációs vívmányok visszafordításaként (dezintegrációként) értékelhetők. Alapvető kérdés: a differenciált integráció az európai

²⁹ HALMAI 2020a: 365.

integráció szükségszerű strukturális attribútumaként jött-e létre, illetőleg e folyamat a mag-Európa megerősödéséhez vagy az Európai Unió atomizálásához vezet-e.

A differenciálva haladás ugyanis egyfajta megoldás az érdekellentétek olyan módon való feloldására, hogy aki szeretne, az tovább halad a többiekkel, a kimaradók számára viszont lehetőséget nyújt az érdek-összehangolásra és az alkalmazkodásra. A differenciált integráció – mint egyfajta pragmatikus stratégia³⁰ – így anélkül mélyítheti el az integrációt, hogy ahhoz szükség volna az uniós joganyag bárminemű változtatására. Hiába a kölcsönös függés az Unióban, ha bizonyos területek átpolitizáltsága olyannyira erős, hogy az egyenletből (többé már) nem vonható ki a belső politika sem. Hiszen az európai egységesülés (a mélyülés) gondolatát a felelős vezetőknek el is kell fogadtatniuk a saját országuk közvéleményével. Az elmúlt közel másfél évtized krízisei éppen e két magyarázó tényezőnek, a kölcsönös függésnek és az átpolitizáltságnak a differenciálódásban játszott szerepére mutatnak rá. A differenciálódás, illetve a differenciált integráció azonban egyáltalán nem azonos a dezintegrációval. A dezintegráció ugyanis „az integráció mélységének a csökkenése”,³¹ szélsőséges esetben annak teljes megszűnése. Halmai Péter a 11. fejezetben a brexit példáján mutatja meg, hogy egy tagállam kiválása milyen konkrét következményekkel jár. Figyelmeztet: a jogi aktusnak (mármint a kilépésnek) nem kell feltétlenül azt is jelentenie, hogy az Egyesült Királyság elhagyja az egységes piacot (ez lett volna a „soft brexit”).

*Dezintegrációs öngól: a brexit gazdasági és társadalmi tanulságai*³²

Az Egyesült Királyságnak jelentős gazdasági haszna származott az európai uniós tagságból. Különösen nagy mértékben nőtt a termelékenység. Az Egyesült Királyság világviszonylatban az Egyesült Államok után a második a gazdasági verseny intenzitását tekintve. A brit gazdasági növekedés 2000-től lelassult, majd 2007-től megtorpant. Utóbbi időponttól a reálbérek már alig növekedtek. Azóta került napirendre a brexit mint lehetőség.

A 2010 utáni évtizedben a teljes tényezőtermelékenység dinamikája lelassult, szinte teljesen leállt. Halmai „termelékenységi paradoxon”-nak nevezi a brit gazdaság strukturális erősségeivel (például a magas versenyintenzitással) egyidejűleg fennálló termelékenységnövekedés-lassulást.

A brexit fő társadalmi és gazdasági tanulságai a kötet alapján a következők:

- az EU-tagság (az integráció) növekedési s jövedelemtöbbletet (bonum) eredményez a tagállam számára;
- a brit termelékenységi paradoxon további strukturális gazdaságélénkítő reformokat igényelne a gazdaság aktorai irányában. E strukturális reformok helyett

³⁰ HALMAI 2020a: 419.

³¹ HALMAI 2020a: 458.

³² A brexitről lásd részletesen HALMAI 2018a, 2020a, 2020b, 2020c, 2020d, 2020e, 2020f. A brexit-referendum utáni években kialakult, jelentős részben egyidejű s egymást erősítő sokkok (együttesen: polikrízis) a brexit feltárt negatív hatásait tovább erősítették. A jelzett témakörökről lásd HALMAI 2022a, 2023a, 2024b, d, 2025.

- a politikai agenda felülemelkedett a gazdasági-társadalmi agendán, a politikai arénában populista kampány keretében a brexit kérdése került középpontba;
- gazdasági szempontból egyértelműen hátrányos, az Egyesült Királyság gazdasága, azon belül háztartásai számára előnytelen projekt a brexit. A növekvő kereskedelmi akadályok csökkentik a makrogazdasági teljesítményt s a jövedelmeket. A brexit minden brit háztartás számára jelentős jövedelemvesztést okoz hosszú távon, amit akár „brexit-adónak” is nevezhetünk. A brexitpári politikusok nem ezt, hanem a brexit jóletének a növekedését ígérték;
 - ha az integráció gazdasági előnyt eredményez, úgy a dezintegráció szükségképpen dezintegrációs teherhez (damnum) vezet;
 - a tényeken túli társadalom, az igazságon túli politika nélküli a gazdasági racionalitást, a közgazdaságtudományi érvek józan mérlegelését. Ezért a „brexit-adó” a populizmus árának is nevezhető.

Mélyintegráció paradigma

A kötet zárófejezete a szűkebb elemzési területen túlmenően a szélesebb integrációelméleti konklúziók összefoglalására vállalkozott. A mű egyik fő eredményeként az integrációelmélet újragondolása révén új elemzési keretrendszer, *mélyintegráció paradigma* vázolható fel. A zárómondatokat idézve: „Az új paradigma kulcsa az egyre mélyebb magintegráció. A mélyintegráció rendszerében a magintegráció a meghatározó tényező, a rendszer dinamikájának hordozója. A mélyintegrációban a magintegráció számít.”³³

A kötet jelentős részben a nemzetközi irodalomban is kevésbé ismert, több tekintetben radikálisan újnak minősíthető jelenségeket és összefüggéseket azonosít és elemez. Azok meghatározó mértékben és módon formálják az európai integráció irányait. A mélyintegráció paradigma megfogalmazásával a kötet utat nyit az integrációelmélet átfogó újraértelmezése előtt. Annak szükségességét egyebek mellett a GMU rendszer-szintű zavarai vagy éppen a brexit is igazolhatják. Az egységes szemléletet hordozó, igényesen és részletekre kiterjedően kidolgozott elemzési keretrendszer egyidejűleg rendszerez, tájékoztat és közvetít ismereteket (s mint ilyen, kiválóan alkalmazható a felsőoktatásban), ám egyben az új és eredeti impozáns kutatási program gerincét és határvonalait is kijelöli.

A *Mélyintegráció* című kötet megjelenése gondolatébresztő lehet nemcsak a szűkebb közgazdász szakma számára, hanem a nemzetközi tanulmányok szélesebb dimenziójában is. Halmai Péter grandiózus és revelatív kötetével elméleti kísérletet tett arra, hogy a tudóstársadalomban a gazdaság- és a társadalomtudósok között lehetséges ellentétet (Polányi megfogalmazásában az implicit és explicit tudás kettősségét) megpróbálja feloldani a mélyintegráció fogalmának megalkotásával és a vizsgált problémakörbe illesztésével. Ennek révén valóban új európai integrációelméletet dolgozott ki, egyben inspiráló kutatási programot kezdeményez. Ahhoz a közgazdaságtudomány képviselői mellett szociológusok, történészek, jogtudósok, politológusok, valamint más társadalomtudományok művelői is ígéretes eredmények reményében csatlakozhatnak.

³³ HALMAI 2020a: 502.

Kutatásaikkal előmozdíthatják a mélyintegráció rendszerének még alaposabb feltárását, egyúttal a további mélyülés tendenciáját.

Befejezésül Martonyi János idézhető a kötetről:

„Nem könnyű olvasmányt vesz kézbe az olvasó, de sokszorosan megéri a fáradságot a mű alapos megismerése és megértése. Megéri nemcsak a tudós közgazdászoknak, hanem azoknak is, akik az integráció témáját más irányból közelítik meg, akik jobban ismerik az európai integráció történelmi, kulturális, politikai, intézményi, jogi összefüggéseit, de alaposabban meg akarják ismerni és érteni annak a folyamatnak a gazdasági lényegét, mélyrétegét, azt a szövetet, amely minden kihívás ellenére Európa eddigi legsikeresebb vállalkozását teremtette meg. Hogyan és miért bővült és mélyült a folyamat, hogyan épült egymásra és egymásba a kereskedelmi integráció, a termelési tényezők szabad mozgása, az intézményrendszer és a szabályozási homogenitás, a monetáris integráció, mit jelent valójában a ma sokat emlegetett konvergencia és a reziliencia. Sikeres integráció nincs elméleti alapok és ezeknek az ismerete nélkül. Ehhez – és az integráció sikeres folytatásához – járul hozzá jelentős mértékben a tudós akadémikus könyve. Ismétlem, nem könnyű, de megéri.”³⁴

Irodalomjegyzék

- BALDWIN, Richard (1989): The Growth Effects of 1992. *Economic Policy*, 4(9), 247–281. Online: <https://doi.org/10.2307/1344471>
- BENCZES István (2021): Integráció és integrációelmélet a közgazdaság-tudomány perspektívájából. Halmi Péter: Mélyintegráció. *Közgazdasági Szemle*, 68(4), 440–449. Online: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2021.4.440>
- BRUNNERMEIER, Markus K. – JAMES, Harold – LANDAU, Jean-Pierre (2016): *The Euro and the Battle of Ideas*. Princeton: Princeton University Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc774qh>
- ELEKES, Andrea – HALMAI, Péter (2013a): Growth Model of the New Member States: Challenges and Prospects. *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, 48(2), 124–130. Online: <https://doi.org/10.1007/s10272-013-0453-z>
- ELEKES Andrea – HALMAI Péter (2013b): Az új tagállamok növekedési modellje: Kihívások és kilátások. *Közgazdaság*, 57(7–8), 32–66.
- ELEKES, Andrea – HALMAI, Péter (2019): How to Overcome the Crisis of the European Growth Potential? The Role of the Government. *European Journal of Comparative Economics*, 16(2), 313–334. Online: <http://doi.org/10.25428/1824-2979/201902-313-334>
- HALMAI Péter (2006): Európa esélye: a Lisszaboni Stratégia. Az integrált strukturális reformok hatásai. *Magyar Tudomány*, 167(9), 1057–1071.
- HALMAI, Péter (2007): Convergence and Economy Growth. *Development and Finance*, 5(3), 41–51.

³⁴ MARTONYI 2020.

- HALMAI Péter (2009): Felzárkózás és konvergencia az Európai Unióban. *Statisztikai Szemle*, 87(1), 41–62.
- HALMAI Péter (2011): Válság és potenciális növekedés az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 58(12), 1059–1081.
- HALMAI Péter (2013): Európai integráció és szuverenitás. A gazdasági kormányzás új dimenziói. *Magyar Tudomány*, 174(4), 411–421.
- HALMAI Péter (2014): *Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HALMAI Péter (2015a): Az európai növekedési potenciál eróziója és válsága. *Közgazdasági Szemle*, 62(4), 379–414.
- HALMAI, Péter (2015b): Structural Reforms and Growth Potential in the European Union. *Pénzügyi Szemle*, 60(4), 510–525.
- HALMAI Péter (2018a): A Brexit lehetséges gazdasági hatásai. Gazdaságtani alapok, módszertani lehetőségek, *Európai Tükör*, XXI:2 sz., 7–32.
- HALMAI Péter (2018b): Európai reformok: Többsebességű Európa? Differenciált gazdasági integráció versus átfogó reform. *Európai Tükör*, 21(3), 21–44.
- HALMAI Péter (2019a): Konvergencia és felzárkózás az euróövezetben. *Közgazdasági Szemle*, 66(6), 687–712. Online: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2019.6.687>
- HALMAI Péter (2019b): Felzárkózás és konvergencia az európai integráció rendszerében. In KOVÁCS Lajos Péter (szerk.): *Európa közel, távol*. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó, 189–230.
- HALMAI Péter (2020a): *Mélyintegráció. A Gazdasági és Monetáris Unió ökonomiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HALMAI Péter (2020b): *Európai gazdasági integráció*. Budapest: Dialóg Campus.
- HALMAI Péter (2020c): A brexit gazdaságtana. In HALMAI Péter (szerk.): *A brexit forgatókönyvei és hatásai*. Budapest: Ludovika, 83–208.
- HALMAI Péter (2020d): A dezintegráció gazdaságtana. A brexit esete. *Közgazdasági Szemle*, 67(9), 837–877. Online: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2020.9.837>
- HALMAI Péter (2020e): GMU 2.0: felelősség versus szolidaritás? *Külgazdaság*, 64(9–10), 3–34. Online: <https://doi.org/10.47630/KULG.2020.64.9-10.3>
- HALMAI Péter (2020f): A populizmus ára: a Brexit adó. *Magyar Tudomány*, 181(12), 1621–1635. Online: <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.12.6>
- HALMAI Péter (2021a): Középpontban a reziliencia. A Gazdasági és Monetáris Unió mélyülésének egyes tényezői. *Pénzügyi Szemle*, 66(1), 7–31. Online: http://dx.doi.org/10.35551/PSZ_2021_1_1
- HALMAI Péter (2021b): Konvergencia versus divergencia? Kríziskezelés és kilábalás az Európai Unióban. *Külgazdaság*, 65(1–2), 45–48. Online: <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.45>
- HALMAI Péter (2022a): Poszt-covid kilábalás: középpontban a kínálati oldal. *Külgazdaság*, 66(1–2), 58–71. Online: <https://doi.org/10.47630/KULG.2022.66.1-2.58>
- HALMAI, Peter (2022b): Responsibility Versus Solidarity? Key Issues for the EMU Reform. *Romanian Journal of European Affairs*, 22(1), 85–103.
- HALMAI Péter (2023a): Poszt-covid infláció, gazdaságpolitikai mix az euróövezetben. *Külgazdaság*, 67(1–2), 53–67. Online: <https://doi.org/10.47630/KULG.2023.67.1-2.53>

- HALMAI Péter (2023b): Globalizáció versus deglobalizáció. *Hitelintézeti Szemle*, 22(2), 5–24. Online: <https://doi.org/10.25201/HSZ.22.2.5>
- HALMAI Péter (2023c): Fenntartható növekedés, növekedési potenciál. A potenciális növekedés irányzatai az Európai Unióban. *Pénzügyi Szemle*, 69(1), 47–64. Online: https://doi.org/10.35551/PSZ_2023_1_3
- HALMAI Péter szerk. (2024a): *Fenntarthatóság a közgazdaságtudományban. Elméleti alapok, alkalmazások*. Budapest: Metropolitan Egyetem – Akadémiai Kiadó, 11–46.
- HALMAI Péter (2024b): Globalizáció, deglobalizáció, fragmentáció. Az EU kereskedelem-politikai kihívásai. In GYÖRFFY Dóra – BENCZES István – ROSTA Miklós (szerk.): *Közgazdaságtan és gazdaságpolitika. Tanulmányok Csaba László 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 121–140.
- HALMAI Péter (2024c): Mélyintegráció-paradigma. *Közgazdasági Szemle*, 71(5), 514–558. Online: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.5.514>
- HALMAI Péter (2025): Globális dezintegráció? A globális szabadkereskedelem víziójától a geoökonómiai fragmentációig. *Külgazdaság*, 69(1–2), 51–65. Online: <https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.1-2.51>
- HALMAI, Péter – VÁSÁRY, Viktória (2010a): Real Convergence in the New Member States of the European Union (Shorter and Longer Term Prospects). *European Journal of Comparative Economics*, 7(1), 229–253.
- HALMAI, Péter – VÁSÁRY, Viktória (2010b): Growth Crisis in the EU: Challenges and Prospects. *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, 45(5), 329–336. Online: <https://doi.org/10.1007/s10272-010-0353-4>
- HALMAI, Péter – VÁSÁRY, Viktória (2012): Convergence Crisis: Economic Crisis and Convergence in the European Union. *International Economics and Economic Policy*, 9(3), 297–322. Online: <https://doi.org/10.1007/s10368-012-0218-3>
- MUNDELL, Robert A. (1968): *International Economics*. New York: Macmillan.
- MARTONYI János (2020): Ajánlás. In HALMAI Péter: *Mélyintegráció. A Gazdasági és Monetáris Unió ökonómiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

